

ОСОБЛИВОСТІ НАРОДНОЇ РЕЦЕПЦІЇ ОБРАЗУ УКРАЇНСЬКОГО ГЕРОЯ-ПОВСТАНЦЯ У ФОЛЬКЛОРНИХ НАРАТИВАХ СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛАХ З ВОЛИНИ ТА ПРИКАРПАТТЯ)

Чікало Оксана Ігорівна

*кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
відділу фольклористики Інституту народознавства НАН України*

Перші десятиліття ХХІ століття... Україна і далі бореться за те, щоб бути. Виморена голодоморами, розстріляна в Сандармосі, підірвана у криївках, виморожена у Норильську, загнана у колгоспи. На початку нового тисячоліття – два Майдани, війна, а ми і далі є. Завдяки кому чи чому? Відповідь на ці запитання шукають поважні науковці – історики, етнологи, психологи, соціальні антропологи. Свою лепту для з'ясування цього питання повинні внести і фольклористи.

Тему статті обрано не випадково, адже упродовж тривалого часу і до сьогодні у народній свідомості намагалися створити недолугий, ні до чого невдатний, аморфний, меншовартісний образ українця-салоїда, якому – аби ковбаса. Він міцно вкоренився і постійно підживлювався тими, для кого наша земля – ресурс, територія. Тому важливо розуміти, якими бачать себе українці. Які цінності плекають? Що вони самі кажуть про себе? Чи мають героїв і як відбувається піднесення реальних історичних постатей до такого високого, визнаного етносом статусу?

Цим і зумовлена **актуальність** представленої розвідки, адже записано і введено до наукового обігу нові польові матеріали, які стосуються подій Другої світової війни та Руху Опору українців. Вони відображають народне сприйняття чину вірних синів та доньок українського народу, які виборювали свою омріяну державу. Концепт народного героя в українському фольклорі формувався упродовж різних історичних періодів, а реалії минулого століття надали йому особливого семантичного відтінку, зобразивши його національно та політично свідомим воїном-повстанцем. На його основі, отримавши нове ідейне забарвлення, вже у ХХІ столітті викристалізовується образ героя нового типу – воїна Збройних сил України, захисника народу і держави у часі московсько-української війни, який аналізуватимемо у подальших розвідках.

Об'єктом та джерельною базою дослідження є народні наративи, записані під час польових обстежень різних теренів Західної України, переважно Волині та Прикарпаття. Це оповідання про національно-визвольні змагання середини ХХ століття, носіями яких ще є учасники і свідки цієї боротьби, а також їхні нащадки.

Насамперед необхідно обумовити, що ми розуміємо під формулюванням «народний герой». З погляду кінця ХХ – початку ХХІ століття це особа, відома в національній чи локальній розповідній традиції, яка у той чи інший спосіб присвятила життя служінню своєму народові.

Розглядаючи розповіді, створені і записані вже у наш час, ми зауважили, що сприйняття народного повстанського руху 1940-х років та формування образу героя у наративах залежить від епічного ракурсу і часової дистанції [6, с. 310]. Особа оповідача, його вік, походження, освіта, соціальний стан, політичні переконання та дотичність до подій того часу – усі ці аспекти є важливими для аналізу народних оповідань. Адже для фольклористики, на відміну від історії, важливе не точне відображення якоїсь події чи хронологічне відтворення життєпису героя, а як вони художньо опрацьовані і транслюються, крізь призму світогляду, життєвого досвіду оповідача. «Фольклорний твір, – пише Олександра Бріцина, – відбиває не стільки правду фактів, як історію свідомості народу, тому індивідуальне сприйняття подій власного життя вливається в русло загальнонародної історії, а тексти та втілені в них інтерпретації розкривають історію свідомості народу в цілому» [1, с. 135–136].

Слід зазначити, що образ повстанця конструюється переважно за допомогою традиційних засобів. Тому він є стійким і часто трапляється у наративах виконавців з різних етнографічних територій.

Передусім постає питання номінації учасників українського підпілля. Інформативними у цьому контексті є варіанти мотиву «їх як бандерівців так і не знали», зафіксовані на Волині:

«Їх як бандерівців так і не знали... Ну... «хлопці», «хлопці з лісу». Отако, отако» [2], – розповідає Ганна Мельник зі села Марковичі Горохівського району Волинської області, яка на початку сорокових років у підлітковому віці була свідком відвідин повстанців батьківської хати.

Варіант цього мотиву знаходимо в іншому наративі з Горохівщини, - «в нас не називали їх бандерівцями, а казали – Бедрикові хлопці»:

«Ви знаєте, батько в Стрільчах тих, там такі національно цій рух був... Справа в тому, що там навіть не казали «бандерівці». (З)наєте, справа в тому, що одного чоловіка... Бедрик... В нього було чотири чи п'ять синів і всі вони пішли за Україну. [...] І всі були вже дорослі, і всі були за Україну. То в нас там, в тих Стрільчах, то не кажуть «бандерівці», тут во більше і то теперво вже кажуть, а раніше, то не казали такого. А там казали: «Бедрикові хлопці» [3].

У своїй розповіді оповідачка Ганна Гавришук зосередилася не стільки на повстанському русі, скільки на ідеалізації та героїзації родини, яка виховала жертвних оборонців рідного краю. Якщо попередній варіант доволі поширений у різних місцевостях через відсутність локальної чи персональної прив'язки, відображає тільки загальний план перебування повстанського війська, то у цьому зафіксовано і локацію («Стрільче»), і прототипів образу (батько і сини Бедрики) – національно свідомих борців і їхньої родини. Про важливість їхнього чину оповідачка наголошує, використовуючи лексичний повтор: «В нього було чотири чи п'ять синів і всі вони пішли за Україну. І всі пішли».

Більш описовим є локальний варіант образу оборонців цивільного населення від польського нищення на Холмщині. Нащадок родини, переселеної внаслідок депортації українців зі Закерзоння Володимир Кос, згадує:

«Казав батько, батько казав, що були хлопці з Галичини. То, певне, то ті – УПА. То, каже, як ночують в селі, банда тая тихо, всьо спить. Тільки їх нема – всьо. Люди втікають, хто куди. Ночують, каже, на полі, в стиртах, де, хто міг. Каже, якби не вони, то нас би вибили всіх»[4].

Розповідь цього респондента, який переповідає інформацію від свого батька досить схематична, відображає загальне враження від того, що він почув від своїх батьків «то були хлопці з Галичини», «То, певне, то ті – УПА». Вона будується на протиставленні «наші хлопці – тая банда», яке трансформується у вдячність за, хоч і відносну, але безпеку «якби не вони, то нас би вибили всіх». Таким чином, відбувається перехід наративів з площини народних оповідань до більш віддаленого у часі утворення – переказів.

Дещо узагальнено, однак політично марковано, образ національного героя відтворено у наративі Віктора Коритка – сина репресованого, засудженого до розстрілу в Луцькій тюрмі, Дмитра Коритка [7]. Розповідаючи про життя свого батька, інформант розмірковує про свідому, пропагандистську підміну назв та причин формування негативної конотації до поняття «націоналіст – національний герой»:

«Націоналіст – це є людина, яка, якщо розшифрувати, що то вони там говорять: «Націоналісти – бандити!» То не бандити. Націоналіст – то є людина, яка поважає і любить свою націю, і свій народ український, і свою державу. Оце є націоналіст! А нацисти – то треба розрізняти – то інше питання. Який завойовує інші народи – оце нацизм! Німеччина – нацисти, з націоналістом не треба путати. Націоналіст – то нормальне явище, яке повинно бути в кожного народу. Який любить свою мову рідну, свій народ, свою державу» [5].

Образ народного героя тут не тільки яскраво політично забарвлений. Це своєрідний семантичний згусток, який акумулював найбільшу любов, жертовність, відданість Батьківщині. Він ілюструє, як народ з пасивної маси, яка делегує відстоювання своїх інтересів героєві, стає дієвим суб'єктом історії. Образ героя-одинака трансформується в колективний образ героя-народу. Оповідання Віктора Коритка ілюструють, як освітній рівень, громадсько-політична діяльність оповідача впливають на семантику наративів.

Отже, національно-визвольних рух українців спричинив створення цілої палітри семантичних відтінків образу повстанця – народного героя. З одного боку, він формується на основі традиційного, притаманного для народної прози, канону, з іншого – на основі змін у світогляді під впливом реалій ХХ століття: «повстанці»-«хлопці з лісу», повстанці – нащадки патріотичних родин, відданих своєму народові, повстанці-націоналісти та збірний образ – «УПА», яка повстала для боротьби з ворогами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бріцина О. ХХ сторіччя в усній історії українців (нотатки до питання про історизм фольклору). У пошуках власного голосу: усна історія як теорія, метод та джерело. Харків, 2010. С.135–136.
2. Записали М. Качмар та О. Чікало 13.08.2018 в с. Марковичі Горохівського р-ну від Мельник Ганни Савівни 1927 р. н. в с. Марковичі Горохівського району.
3. Записали М. Качмар та О. Чікало 14.08.2018 в с. Ощів Горохівського р-ну Волинської обл. від Гавришук Ганни 1940 р. н. в с. Стрільче Горохівського району.
4. Записали М. Качмар та О. Чікало 14.08.2018 в с. Ощів Горохівського р-ну Волинської обл. від Коса Володимира Костянтиновича 1944 р.н.
5. Записали М. Качмар та О. Чікало 16. 08. 2018 р. в с. Підбереззі Горохівського р-ну Волинської обл. від Коритка Віктора Дмитровича, 1961 р.н., с. Підбереззя Горохівського р-ну Волинської обл
6. Мишанич С. Біля джерел народної прози. Фольклористичні та літературознавчі праці. Донецьк, 2003. Т. 1. С.310.
7. Сільський голова Підбереззя на Горохівщині, громадський діяч. У складні часи відстоював відкриття Української православної церкви Київського патріархату в Підбереззі.

«ВІЙНА І НАРОДНЯ ПОВІСЬ» У ВІЗІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА: «МЕТОДИЧНІ НАСТАНОВИ ДО ЗАПИСУ» ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТІВ

Яремко Лілія Миколаївна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української фольклористики
імені Філарета Колесси Львівського національного університету
імені Івана Франка

«Для виявлення своєрідності фольклору важливим є осмислення методики його збору та фіксації в часовій проекції».[7, 57]. Про методологічні проблеми фіксації поетичних і прозових текстів періоду війни маємо дослідження Володимира Гнатюка [2, 68-85]. Питання текстології української усної народної прози є у дослідженні Олександри Бріциної [1, 400]. Проблеми усної історії та усних спогадів знаходять відображення у статтях Людмили Іванникової [3, 58-70], Ірини Коваль-Фучило [4]. Тематика січового стрілецтва в архівах і дослідженнях Володимира Гнатюка та Першої світової війни в